

Парубоцькі громади на Поділлі, як звичаєво-правний інститут.

Парубоцькі громади в житті українського села на Поділлі за передреволюційних часів становлять досить помітне явище, мало не в усі події родинного та громадського життя вилітаючись. І всакому, хто хоч трішки знає подільське село та його життя, відомі парубоцькі громади та — принаймні в основних рисах — тая роля, що відгравала їх ця своєрідна сільська організація. А дослідникові з невимиши що-до виучування села завданнями це побутове явище аж б'є в вічі, і спинитися на ньому в процесі своєї праці — річ дуже приваблива.

Що-ж таке, справді, «парубоцькі громади», «парубоцькі товариства» або просто, як там кажуть: «парубоцтво» на Поділлі. Відповісти на це треба так: «це окремий гурток, окрема верства, окреме товариство в селянській громаді; воно складається з неодружененої молоді (парубків та дівчат), що вже дійшли повних літ. Маючи тісний зв'язок з загальним життям села, заразом і з життям тих окремих родин, що до них належать окремі члени цього товариства, вони крім того мають свої особисті власні інтереси та прямують до виконання своїх окремих завдань, до здійснення окремих змагань». Для такого визначення підставу дають мої безперервні спостереження протягом 4—5 років (з 1920—1924) над селянським життям Поділля, і ті матеріали, що характеризують життя в цій царині в повітах: Вінницькому, Гайсинському, Брацлавському, Ольгопільському, Кам'янецькому, Проскурівському, Лятичівському, Літинському та Балтянському. Ми не можемо не згадати тут з глибокою подякою і пошаною учителя Івана Кузьмича Пацвера (помер у Вінниці у жовтні р. 1922). Добре знаючи подільське селянське життя, він багато допоміг нам своїми матеріалами — наслідком власних та широких спостережень над подільськими селами.

I.

Огляд літератури про «парубоцтво» взагалі та «парубоцтво» на Поділлі зокрема.

Шідходячи до цього дуже поширеного на Поділлі з більш-менш яскравими рисами побутового явища, запитуємо, в якій мірі та як широко висвітлено його в науковій літературі? З другого боку — чи має воно, і якщо має, то яке саме юридичне значення.

Цього явища дослідники не раз торкалися, і ті визначення його, що ми подали були вище, ґрунтуються саме на їх розвідках. Мало не всі праці,

цьому явищу присвячені, розглядають його переважно з боку етнографічного, більш-менш докладно його описуючи; деякі — розглядають з боку соціально-історичного, і тільки одна праця — з боку юридичного.

Що-до Поділля, то докладно описав та й поспітавсь витлумачити це явище з етнографічного боку В. Боржковський (Кіевск. Стар. 1887, кн. VIII, стор. 765 — 776); цим вичерпується все, що стосується до дослідів над цим явищем на Поділлі.

Описовий виключно матеріал маемо про Херсонщину (Кіевск. Стар. 1901, VII—VIII, ст. 19—20) та Полтавщину (Кіевск. Стар. 1885, кн. IX, 159—171; 1902; IV, 17—18).

Спробу дослідити це питання становлять праці:

- 1) М. Ф. Сумцова: а) Досвѣтки и посидѣлки (Кіев. стар. 1886. III, 421—441)
- б) парубоцкія братства (Кіев. Стар. 1890, кн. VI, стр. 492—493).
- 2) М Чернышова — талановитого, рано померлого етнографа: «Къ вопросу о парубоцтвѣ, какъ особой общественной группѣ» (Кіев. Стар. 1887. XI, ст. 491—565).
- 3) Ястребова В. «О союзахъ неженатой молодежи на югѣ Россіи» (Кіевск. Стар. 1896. X. 110—128).
- 4) Зибера М. а) Очерки первобытной экономической культуры. 1899 вид. 2, стор. 352 і далі. б) Еще о братствахъ. „Слово“. 1891 т. I.
- 5) акад. Грушевського М. С.: а) Початки громадянства. Генетична соціологія. вид. 1921. 1—138, б) Історія укр. літератури т. I, ст. 254—260.
- 6) Крім того, в деякій мірі цього торкаються: відомий проф. М. Ковалевський у своїму курсі «Первобытное право» (II, 1886).
- 7) Польський філолог Мік. Змі'городський в своїй студії «Die Mutter bei den Völkern der arischen Stammes». München. 1886.

Найпершу спробу досліду становить праця акад. Сумцова. На основі аналізи й тлумачення «досвѣтокъ и посидѣлокъ», як явища тісно звязаного з парубоцькими громадами, він подає генезу його в історичному освітленні, користуючись з того матеріалу, що було давало не тільки життя українське, але й життя всесвітнє. Він торкається питання про форми шлюбу в його історичному процесі розвитку, і до цих форм розвязання питання про парубоцтво пристосовуючи, в суті цього побутового явища, як воно збереглося та заховалося на Україні, вбачає риси глибокої старовини, що дають привід здогадуватись про форми шлюбу найдавнішої доби і навіть певною мірою їх намітити. Провадячи Сумцову генезу парубоцької громади, зазначає ті наверстування, які поступінно протягом історичного існування українського народу склались і затемнили те, що становило суть та основне завдання парубоцької громади в її первісну добу існування. Таким шляхом доля парубоцької громади, як стародавньої організації звязалася природно з тими новими, на думку Сумцова, організаціями, що їх життя викликало було, та які не мали нічого спільногого з парубоцтвом своєю суттю та основними завданнями у первісну добу існування, а саме з церковними братствами. Отже маючи за завдання з'ясувати

питання, звідки з'явилася парубоцька громада, Сумцов накреслює генезу цього явища, звязуючи його з плубом та його формами, а на досвітки й вечерниці дивиться, як на можливі уривки пробного шлюбу — переходовий ступінь од комунізму та полігамії до моногамії; для цього пробного, на його думку, шлюбу і гуртувалася молодь в окремі гуртки-громади. У своїй статті, що вийшла згодом (р. 1890) про парубоцькі братства, Сумцов, як і Чернишов, зазначає, що організація парубоцтва «въ особую общественную группу служить остаткомъ древнейшей формы признанія половой зрѣлости». А втім, те, що перенесено функції церковних братств на парубоцькі громади, Сумцов уважає за знак занепаду оцих церковних братств: громадську справу їхню, що про неї колись клопоталися найкращі елементи та найдозріліші, передано до молоди, хоча й дозрілої, але яку звє Сумцов «недорослями»; він підкреслює, що стародавніх філантропічних та освітніх елементів церковних братств у діяльності парубоцьких громад не помічається (Кiev. Star. 1890. XIX, стор. 492).

Чернишов, маючи на оці досліди Шурца (Історія первобытной культуры 1907. СПБ.) про організацію парубоцьких і дівоцьких громад, про досвітчані звичаї та сезонове парування молоди, подав цікаві висновки. На підставі колективності вечерниць Чернишов у процесі їх соціального розвитку вбачає три моменти: перший, коли вечерниці — не що інше, як фактичне співжиття парубків та дівчат; воно існує само для себе, не ставлячи собі ніяких сторонніх завдань. Другий момент, коли цей звичай, зустрінувшись з ідеєю пробного подружжя, перетворюється в життя прелімінарне, що має за свою мету шлюб; під впливом ідей моногамічних тут уже відбувається пожиття осіб заінтересованих. Нарешті вплив моногамічних ідей не дозволяє прелімінарному пожиттю перетворитися в іноміальне, і вечерниці тут увіходять у третю й останню стадію свого розвитку, в якій існують і тепер. У цій стадії вони являють звичайну моральну розвагу молоди, дають їй зручні форми зближування і становлять перший ступінь до шлюбу.

На думку Чернишова, вечерниці, що в третій стадії розвитку звязані з інститутом «парубоцької громади», містять у собі комбінацію двох елементів з двох різних епох подружніх стосунків, а саме — а) елементу пробного шлюбу з часів індивідуалізації цих стосунків, тобто те, що зазначав Сумцов, і б) елементу колективного, з часів комунального шлюбу. Коли від цієї стадіїйти до початкового моменту в розвиткові вечерниць, ми наближаємося, поступінно відходячи з оточення моногамічних шлюбів, аж до чистих форм комунального шлюбу без ніяких домішок. У такій формі, на думку Чернишова, треба уявити собі прототип сьогоднішніх вечерниць, що неодмінно звязані з інститутом «парубоцької громади». Щоб зілюструвати свої думки та висновки, Чернишов подає далеко повніший та ширший ніж у Сумцова матеріал. Грунтуючись на ньому, Чернишов категорично каже, що те групування молоди, яка дійшла фізичної дозрілості, як це ми помічаемо в українському житті, повстало

на первісних стадіях культури, і його треба зараховувати до явищ примітивної організації, молодшої організації з вільним співжиттям усередині цих самих організацій. Ці-ж організації являють пережиток доби комунального шлюбу, і парубоцькі громади в житті українського народу свідчать за те, що цю добу народ справді колись пережив.

Інші дослідники, що ми їх зазначили, а саме: Боржковський та Василенко що-до походження парубоцьких громад, їх функцій у життю людності нічого нового по суті не подають. Проте звертаючи увагу на цехи та братства, їхню роль в житті України, та звязуючи функції їх діяльності з парубоцькими громадами, що їх закликали були до виконання цих функцій, Боржковський подає докладний нарис про причини та процес, а також основні моменти цієї діяльності на Україні у XVI—XVII в.

Ястребов, підбиваючи підсумки науковим у цій справі розвідкам, що повинходили за його часу (у р. 1898), і роблячи це більш-менш ретельно, дещо закидає Сумцова. Він уважає, що погляди його еклектичні і ніби-то пріоритет у тлумаченні парубоцької громади що-до походження і основних моментів віддає Чернишову. Час, коли повинходили в світ праці вищезазначеніх дослідників, яскраво доводить, що Ястребов помилявся. З праці Сумцова, що й надруковано в році 1886-му (Чернишова у р. 1887), як з основного джерела розвинулися дві основні течії наукової думки: одна переважну увагу звернула на те, щоб з'ясувати, звідки взялися парубоцькі громади; це робила вона, студіюючи способи складати шлюбні звязки та відновідні звичаї, що за ними гуртувалася молодь відповідного суспільства в окремі гуртки; друга, не відкидаючи цієї першої думки, звернула свою увагу на звязок парубоцьких громад з цехами й братствами та їх функціями в житті України зокрема.

Цей соціологічний елемент досить яскраво висвітлив у своїй праці Зібер. Присвятивши в своїй праці «Очерки первобытной экономической культуры», в розділі 8-му, багато місця питанню про родову організацію суспільства, Зібер уважливо, на підставі рясногого матеріалу, розглядає питання про «свободу взаимныхъ сношеній молодежи обоего пола», подаючи до цього «новые факты, относящиеся къ общественнымъ бракамъ» (стор. 359—386). Він добачає сліди форм комунальних шлюбів у різних народів за стародавніх часів і теперішніх (у своїй праці «Еще о братствахъ» «Слово» 1881); він тісно звязав українські парубоцькі громади з установою, що являє зразки цього шлюбу. Установа ця у тім полягала, що «молодежь обоего пола, очевидно, въ воспоминаніе господствовавшаго въ прежнія времена общинного брачного союза, удаляется отъ своихъ родныхъ и живеть вмѣстѣ до брака. Степень распространенія этого обычая въ различныхъ состояніяхъ его развитія оказывается по истинѣ удивительной и число показаний въ его пользу можетъ быть доведено до весьма внушительныхъ размѣровъ» («Очерки», изд. 2, 1899, стр. 352). Визнавши, що індивідуальний шлюб походить з «общинного» (стор. 382) і підводячи тут економічну базу, Зібер серед висновків своїх зазначає цікавий такий: «во многихъ случаяхъ молодежь каждого пола

въ отдельности, принадлежащая къ данной родовой группѣ образуетъ (за стародавнихъ часів. В. К.) особья общественныя организаціи, по всей вѣроятности, служашія для соединенія сходныхъ возрастовъ, такъ какъ и взрослые члены подобной группы также составляютъ особья ассоціаціи въ общемъ раздѣленіи понятій» (стор. 376). Тут він підходить до питання про братства з їх окремими, ніби-то незалежними від шлюбу та його форм завданнями та функціями, що їх вони виявляють тепер, і що їх виконували парубоцькі громади за передреволюційних часів — додамо ми від себе.

Останніми часами, торкаючись питання про парубоцькі громади, досить докладно висвітлив і обґрунтував цей соціологічний момент у своїх відомих працях акад. М. Грушевський.

Тісно в'яжучи соціологічні чинники з історичними і беручи за ґрунт для висновків народну усну творчість з обрядовими діями вкуні, акад. Грушевський розвязує питання, як заснувалася парубоцька верства в суспільстві взагалі, а так само, яка була її роль й на Україні зокрема (М. Грушевський. Історія української літератури, т. I. Київ—Львів, вид. 192 стор. 217—218). Він подає історичну генезу цього явища на тлі народнього життя й творчості; виявляє динаміку життя суспільства з його завданнями, з його мораллю, а так само змінами та нашаруваннями, що одбувалися протягом усенького його існування. Порівнюючи з попередніми дослідниками, акад. М. Грушевський, значно поширює матеріял, заводячи до нього усну народну творчість, докладно спиняється і на деяких моментах парубоцького життя, подає так само цікаві зближення та паралелі (паралелізм моментів військових та еротичних, то-що).

Нарешті М. Ковалевський, використовуючи в своїх студіях той український матеріял, котрий був у нього під руками, знайомив з цікавими пережитками, що ілюструють теорію про розвиток шлюбу та його форми. Що-ж до Змігрудського, то він у весільних українських звичаях хтів знайти пережитки гетеризму та матріярхату. Останні однозначні тут праці торкалися цих громад побіжно, оскільки вони ввіходили до основного завдання авторових наукових студій.

Поданий коротенький огляд розвідок про парубоцькі громади свідчить за те, що дослідники, виходячи з завдань або сuto-етнографічних (Сумцов, Чернишов, Боржковський, Василенко, Ястребов, а почасти й Зібер), або соціологічно-історичних та економічних (Грушевський, Зібер) порушили й довели питання про те, що: 1) парубоцькі громади, як окремий побутовий інститут — стародавні, і коріння їхнє сягає передісторичної ще доби; 2) бувши гуртуванням неодруженої молоді, парубоцькі громади цю свою типову рису виявляють у житті не тільки українського народу, ба й народів усієї земної кулі; відмінні прикмети в побуті різних народів стверджують, що явище це в основних типових рисах — спільне; 3) парубоцькі громади, як гуртки неодруженої молоді складаються не з постійних, а тимчасових членів тому, що громади ці — то тільки підготовча стадія в житті окремих її членів до одружіння; через цю основну свою суть парубоцькі громади щільно звязані з питанням про родину та сто-

сунки до неї, про шлюб та його походження й форми; 4) нарешті з'ясували одзначені праці, що парубоцькі громади протягом історичного існування українського народу відгравали ролю такої організації, з якої користувалася українська людність, щоб як-найкраще виконати ті завдання, котрі владно повставали перед нею різними часами; тут порушено було питання про звязок парубоцьких громад з цехами й братствами та й з іншими формами людської організації—військовими (Запоріжжя, його курені, спільні вояцькі будинки, то-що). Взагалі-ж звязували парубоцьку громаду мало не всі дослідники передовсім з одружінням і вважали, що прямування до нього становило основну й головну мету їхнього існування.

Серед усіх згаданих угорі праць тільки одна завбільшки порівнюючи невеличка праця І. П. Чубинського «Черкъ народныхъ юридическихъ обычаевъ и понятій въ Малороссії» (Записки И. Р. Г. О. по отдѣлу этнографіи 1869, т. II, стор. 708—712) становить до певної міри вийняток, бо розглядає парубоцькі громади з юридичного боку, як окремий правний інститут, кажемо—до певної міри, тому що подає вона тільки описовий матеріал, впорядкувавши й юридично його висвітливши, як і інші побутові явища суто-юридичного значіння. У цій праці Ч-го, надрукованій багато раніше од усіх розглянених угорі праць про парубоцтво, в розділі «Товарищество», присвячено скількихъ сторінок «Парубоцькимъ громадамъ». Чубинський цілкомъ категорично вказує, що «Хотя цѣль и назначеніе парубоцкой громады не входитъ въ сферу гражданскаго права, такъ какъ она имѣеть съ одной стороны ту же цѣль, что и древнія братчны, а съ другой стороны это нечто въ родѣ нашихъ клубовъ — но для достиженія этихъ цѣлей громада дѣйствуетъ въ сферѣ гражданскаго права, какъ товарищество». На думку Чубинського, парубоцькі громади виконують відповідні завдання та прямують до відповідної мети, і тому діють у цих випадках у царині права цивільного, як «товарищества». Тим-то він і визнає за ними юридичне значіння, дарма що, як сам вказує, мета й призначення «громад» у царину цивільного права не входять. Доводить це своє твердження він тим, що «громади» мають ту-ж самісінку мету, як і стародавні «братьства», а до того-ж вони являють щось подібне до наших клубів. А втім, і в першому, і в другому випадкові товариство діє з певною метою.

Не зовсім точно визначивши парубоцьку громаду («это есть собраніе парубковъ и девчатъ», ст. 709), Чубинський докладно описує умови вступу («какъ только парубокъ или девчина подрастетъ что можетъ ходить на улицу и наслаждаться приятными молодежью забавами, участвовать въ хороводахъ и т. п., то поступаетъ въ громаду...» стор. 709), згадуючи за внески і особливу увагу звертаючи на фінансову справу громади. До цього пристосовує він справу обрання керівників та ті вимоги, що до них ставляться. Що-до завдань «громад», то Чубинський цілкомъ їх утотожнює з стародавніми братствами, висловуючи ті-ж функції, що вони виконували: оздоблювання церкви, купівля церковних речей, то-що. Щоб здобути

кошти, громади колядують; на це-ж-таки, наймають для обробітку поле.—Що-до справи судової, то Чубинський одзначає сварки поміж членами громади через суперництво парубків, коли залищаються воїн до однієї дівчини; крім того, згадує він і за «більші проступки», що про них громада переводить тільки слідство, а «потомъ передаетъ въ управу» (?).

Не кажучи, на підставі якого саме матеріялу склав він свого описа, тоб-то з якої саме території, Чубинський подає найголовніші риси з ухилом у бік тих, що зближують «громади» з церковними братствами, тоб-то з тим, що найперше упадає в вічі спостерегачеві, який на короткий час завітав до села, щоб ознайомитися з його побутом. Унутрішнього щоденного життя «громади», тісно та глибоко звязаного з життям родинним, господарчим і громадським, спостерегач не помітив: він оповідав північне з приводу «громад», аніж спитувавсь викрити й докладно схарактеризувати суть та функції цього явища на тлі самого життя. Через це, а мабуть і через брак матеріялу не помічаемо ми виразності та чіткості в деяких моментах, приміром: а) що таке «Управа», що ухвалює достатчний свій вирок, розглянувши слідство «громади» (стор. 711); б) зміст поняття громада («хлоп'яча громада») визначено непослідовно та непевно; в) що-до складу членів, то можна заперечити, наче-б до «парубоцької громади» увіходять одружені та ін.

А втім вже одне те, що задовго до всіх згаданих угорі праць ми маємо опис парубоцтва, де позазначувані всі його юридичні риси, та що після праці Чубинського розглядати це побутове явище ніхто не бравсь, становить цінність та значіння цієї праці: вона, на підставі розгляду основних рис, встановлює його ролю, як юридичного інституту. Це тим цінніш, що парубоцькі громади то явище суро-побутове й до того ще з інтимним характером. Ні за статут цих громад, ні за його функції в жадних писаних пам'ятках не зазначено.

І справді, серед того величезного архівного матеріялу, що, студіюючи це питання, ми розглянули, є тільки дві звістки й то про такі події, що відбувалися не на Поділлі. До всього-ж і віддалено їх одну від одної періодом по-над 200 років. Уважаючи на цікавий їх зміст, подамо його тут коротенько.

1) Перша звістка з Волині—це вирок магістрату м. Вижви (тепер глухе містечко на Ковельщині): у травні року 1712 повстала справа поміж членами парубоцької громади цього містечка, і міський магістрат мусів її розглянути. Зміст вироку та його приводів подано в актові ХCVII (Архівъ ю.-з. Россіи, т. I, ч. V за років 1432—1798, стор. 251—252). Члени парубоцької громади подали скаргу на одного з своїх товаришів Юська Постолитака за те, що він зрікся: а) виконати звичай (młodzienców, powinności młodzienczy¹)—не ходив збирати внески на придбання для братської церкви свічок і б) зрікся заплатити викуп на придбання братської свічки після того як йому відмовила дівчина,

¹⁾ Slovenske Pohlady 1900, стор. 254—255. У праці Svatobne obyčaje z Brusnice—північному Земплині на Угорщині—описано ці звичаї: ужито терміну—parobci і як його синонім—mladenci.

що до неї він залиявся та хтів одружитися. Коли-ж парубки, виконуючи стародавній звичай (*wedlug dawnego zwyczaju*), вкинули його в воду, щоб покарати за неслухняність (*stursami prowadzili, w wode wrzucili i... także czapke rzucili*), то він Постолитак деяких за це побив, а деяких вилаяв (*szelmami i drugimi slowami nieuczciwemi sromocit*). Магістрат, ґрунтуючись на стародавньому звичаєві, та вважаючи на те, що тут виявилася неслухняність та невиконання повинності, ухвалив такий вирок: «Юсько Постолитак повинен внести на церкву три злоти й фунт воску, а парубки (*mlodzicy*) повинні перепросити Юська та взагалі закінчити справу мировою.

Тут ми маємо згадку про звичай збирати гроші на придбання речей до церкви — обов'язок, що повинні були виконувати члени парубоцької громади; про кару — за невиконання обов'язку і про стосунки до дівчат та про ті справи, котрі підлягали розглядові й обміркуванню у парубоцьких громадах. Суд звичайно не сповіщали про вчинки з того інтимного оточення, де так нещасливо для Постолитака закінчилися і його залияння, і стосунки поміж членами парубоцької громади. У цій звістці згадано цікавий й вийнятковий випадок, коли вирок ухвалив магістрат. Справа вийшла по-за межі парубоцької громади. А тимчасом це-ж було не село, а місто.

Другу звістку за парубоцькі громади маємо в справах Будаївської на Київщині волости. Парубки одного села в Боярці р. 1924 забили на смерть прийнятого до громади парубка за те, що він не поставив могорича. Ці обидві справи свідчать, що тут були звичаевоправні обов'язки, і що за невиконання їх карали. Чубинський, дарма що ладен уважати парубоцькі громади за організації мало не такі самі, як церковні братства, все-ж-таки мусів одзначити й те, що, на думку етнографів та соціологів, становить основу парубоцьких громад, тоб-то прямування до одружіння; Чубинський, коротенько оглядаючи судові функції, теж зазначає, що молодь залияється, свариться й поміж нею одбуваються непорозуміння. Але на цьому питанні він не спиняється, так само, як і не з'ясовує, які були стосунки поміж членами громади та їхніми родинами, а також поміж ними та сільською громадою взагалі. А втім Чубинський цілком добре підійшов до питання про «парубоцькі громади», зарахувавши їх до того типу юридичного інституту, який визначаемо через поняття товариство (*Societas*)¹).

Отже ґрунтуючись на основній засаді Чубинського, подивімось, що таке були парубоцькі громади за передреволюційних часів на Поділлі.

II.

Організація парубоцьких громад на Поділлі; їх завдання та діяльність. Мета існування та діяльності. Приконечні уваги.

Розглядаючи питання про парубоцькі громади, ми обмежимось тільки надрукованим та що його нам пощастило зібрати матеріалом про Поділля.

¹⁾ Leist. Zur Geschichte der Römischen Societas. Jena. 1881. Порівн. Зібер М.

На цьому ґрунті ми маємо подати відомості про склад та умови вступу до парубоцьких громад, про організацію їх, на тлі тих функцій, що вони виконували з одного боку, як відокремлена до певної міри частина в суспільстві, а з другого, як окрема частина, що щільно звязана з сільською громадою і тому зобов'язана, перебуваючи в її складі, виконувати певні повинності, одбувати громадську службу, взагалі виявляти свою активність та звязок з життям села й його громадою.

Передовсім повстає питання: а) з яких саме членів складається парубоцька (а разом і дівоцька) громада; які умови ставить до вступу і чим (в розумінні прав та обов'язків) відрізняється становище членів парубоцької громади від тих осіб, котрі до цієї громади ще не вступили?

Визначуючи вгорі поняття «парубоцька громада», ми сказали, що це— гурток несдружененої молоді. Як свідчать друковані матеріали¹⁾ та й наші власні спостереження, до громади приймають хлопців, 16—17 років, і дівчат, 15—16 років, і це становить першу умову до вступу. Другу умову становить згода батьків. З'ясування цього питання тісно переплітається з економічно-господарчим становищем родини взагалі з одного боку, і тією ролею, що її відограє в родині хлопець, який стає парубком. Селянський звичай різко одрізняє ці стани один од одного. Різниця тут у тім, що хлопця вважають за недолітка. І тому він повинен виконувати дрібні хатні роботи; пасти худобу, за наказом од батька й матери, ба навіть старших братів; іти в наймити, на службу, хоча-б він і не хтів, коли тільки цього вимагає потреба родини. Заробіток його, тоб-то гроші, що він заробив, не вважають за його власність; їм порядкують батьки, не питуючи його думки та бажання. Взагалі його думку, його бажання здебільшого нехтують; окрім того його мають за пошихача, і то не самі лише батьки. Коли він протестує проти визиску, з нього сміються, глузують. Що-до громадського життя, то хлощева в ньому доля відбиває на собі те, як ставляться до нього в родині. Окрім того йому забороняють ходити на вечерниці, вулиці, музики — ті розваги, де беруть участь парубки... Якщо він не послухається, йому роблять догану, ба навіть карають.

Коли-ж хлопець стає парубком, членом парубоцької громади, його становище змінюється на краще і в самій родині, і в громадському житті села. У родині він уже не безправна, як хлопець, особа: його звільняють од дрібних хатніх робіт і від тих, що взагалі накидають на хлопця. Разом з тим парубок набуває права самостійності що-до свого власного становища: у справах родинних та господарських з ним радяться, і на ради його вважають, а коли він зрікається висловити свою думку, до нього навіть ставляться докірливо, немов-би він не виконує свого обов'язку (який-же з тебе парубок?). Якщо економічне становище родини вимагає, щоб хтось із членів родини йшов на заробітки або на службу, і обставини приневолюють до цього парубка, він іде, але

¹⁾ Боржковський В., „Парубоцтво“, какъ особая группа въ малорусскомъ сельскомъ обществѣ. Кіевск. Стар. 1887; XVIII, 767.

не з наказу батьків, як хлопець. З ним радяться в цій справі, і його власна згода має певне значіння. Він цілком самостійно вибирає собі місце служби або заробітку. Гроші, що їх він здобуває, розподіляє сам, віддаючи тільки частину на потреби батькового господарства й родини; чималу ж частину залишає для себе, або на свої власні потреби, або складаючи собі таким способом власні кошти. У громадських справах, на сільських сходинах, парубок може бути за представника од родини й заступати місце батька, а часом, то й активну участь беручи в розвязуванні сільських справ. Така самостійність і вільність, коли в своїх вчинках парубок виходить з-під керівництва та контролю батьків, дає парубкові спроможність виявляти свою власну ініціативу, здібність, працездатність; вони свідчiti можуть про прикмети парубка, як дозрілої, повнолітньої особи. Нарешті найпозначніша одмінна прикмета парубка супроти хлопця це та, що він — кандидат на молодого, кандидат до одружіння. І коли з притиском кажуть про когось у селі: «він вже парубочить», то перш за все цим визначають саме те, що він має за якийсь час одружитися, до того-ж виявляють цим донього певну новагу.

Отже для родини, де хлопець починає парубочити та вступає до парубоцької громади, повстає складне питання — питання не тільки про повноліття, але й про ті наслідки, що звідси природньо випливають, а саме — одружіння. Oprіч того, саме перебування в складі членів парубоцької громади вимагає деяких матеріальних витрат, а так само виконання обов'язків; на останнє треба часу. Тому парубок, перебуваючи в своїй родині, звязаний з нею морально й економічно, разом з тим звязується і з парубоцькою громадою, як член, що повинен виявляти активність, беручи в її житті відповідну участь. Ось тут стає зрозуміло, чом дозвіл батьків становить умову для вступу до парубоцької громади. Звісно, заборонити синові вступати до парубоцької громади батьки не можуть, як не можуть заборонити і того, щоб хлопець став повнолітнім, щоб став парубком. Проте координувати бажання парубочити з економічно-господарчими умовами родини — це право батьків безперечно мають. Тому питання про дозвіл батьків набуває тільки такої форми: батьки відкладають час вступу хлопця до парубоцької громади через ті або інші міркування. Питання це набирає і гостроти і рішучості, надто коли в родині є кілька хлопців, і коли різниця в роках невелика: звичайно в таких випадках парубочити старший з братів, а молодший — допіру тоді, коли старший одружується, бо парубочити вдвох разом уважають за незручне (пор. Ястребовъ В., «Новые данные о союзахъ неженатой молодежи на югѣ Россіи» Кіев. Стар. 1910, X. 114—115), дарма що можливе. І такі випадки ми зафіксували (с. Соловіївка, Мизяково і ин.). Такі випадки раз-у-раз бувають тоді, як батько помре, і в родині нікому твердо врегулювати справу. Як окреме і вийняtkове явище одзначити випадає таке, коли батько з будь-яких причин розгинівается на старшого сина, і дозволить парубочити молодшому, обминаючи старшого, а потім цього-ж молодшого одружує раніше од старшого (с. с. Шкуринці, Селище, Сабаров, Будки Вінницьк. п. та ин.).

Знов-таки низку окремих випадків становлять такі, коли старшого брата беруть до війська; тоді пріоритет переходить до молодшого, а разом з тим і право парубочити (с. Дашиківці, Літин. пов., с. Сіомаки, Вінницького пов., с. Деребчин і м. Джурин Ямпільськ. пов.). Тимчасом коли повертається з війська старший брат, йому в родині повертається першенство, а з ним і право парубочити. Однаке й молодший брат, що перебуває в складі членів парубоцької громади, вже з неї не вилучається, і тому парубочати обидва.

Отже дозвіл батьків парубочити своїм синам — це їхнє право, як господарів двору, порядкувати в дворі; а втім це право має тимчасовий характер і в пристосуванню до хлопця, що заявляє про своє бажання вступити до парубоцької громади, та його особистого становища.

Опріч усіх згаданих угорі умов вступу до парубоцької громади є ще умови так-би мовити особистого що-до кожного кандидата значення: морально-етичні риси кандидата по розгляді можуть стати на заваді до вступу. Умова ця вимагає з одного боку, щоб кандидат не мав «лихої слави», з другого за бажані риси для вступу до парубоцької громади вважають: жвавість, відвагу, веселу вдачу, вміння співати пісень, зацікавлювати оповіданнями. Та, будь-що будь, через парубоцьку громаду повинні перейти всі сільські хлопці. Як-же погодити цю життєву потребу з вимогою од громади: щоб її член-парубок мав певні прикмети? Погодження це буває подвійне: а) хлопця, що його, як кандидата не вважають за придатного, приймають, але з попередженням, і під час перебування в громаді він стає під спеціальний догляд отамана (с. с. Сіомаки і Будки — на Вінниччині, с. Бирлінці — на Могилівщині, с. Деребчин — на Ямпільщині); б) найлегіше буває точно додержуватися цієї умови, коли в селі є скількись парубоцьких громад. Вони, звичайно, конкурують одна з одною, і це дає змогу тому, кого не хтять прийняти до однієї громади (свого на селі кутка) податися до іншої (с. Вихватинці — на Кам'янецьчині, с. Голозубинці) і тут стати за члена громади.

Взагалі треба одзначити, що коли не приймають кого до громади через згадані вгорі приводи, то це не є знак, наче-б він не дійшов повних літ; цим визначають тільки, що немає в нього потрібних моральних, сuto-громадських прикмет.

Якщо до вступу в громаду переїзд немає, кандидата приймають. І от одразу-ж новакові ставлять вже не умову, а вимогу — він повинен поставити могорич. Чубинський¹⁾ слово це тлумачить, як платню за право вступити до парубоцької громади. Це, на його думку, вступне складається з двох неначе частин, а саме: з платні, тоб-то грошей («парень платить четвертакъ, а дѣвушка — копу», тоб-то «полчетвертака»). «Ети деньги не сейчасъ и не за одинъ разъ требуются», а oprіч того повинен покупити кварту горілки». На Поділлі могорич — це частування горілкою (кватирка горілки, а за монополії — гусак, тоб-то $\frac{1}{4}$ відра). Що-ж до грошових внесків, то в зміст поняття «могорич» вони на Поділлі не входять: це звичайний податок, що його накладають на всіх членів громади.

¹⁾ Записки І. Р. Г. Об-ва по отдѣлу этнографії. 1869, т. II, 709.

Додати випадає, що подекуди доводилося чути за грошові пожертви на користь парубоцької громади (на Ямпільщині, Кам'янецьчині), але вважати це за типове і навіть за більш-менш поширене явище немає підстав.

Роля моторича, як обов'язкової для зарахування до парубоцької громади умови, надто велика. Відмовлятися від моторичу не можна, коли-ж хто уперто відмовляється, то за це його карають. Боржковський одзначив такі кари: а) коли під час косовиці хтось, прийнятий до парубоцької громади, не поставив моторичу, то його кладуть на перший покіс і б'ють мотузками, сплетеними з трави, б) купають у річці чи в криниці, в) заставляють косу в шинку, і за це купують моторич (горілку), а косу повинен викупити оцей новий член. Взагалі треба сказати, що відмова нового члена громади поставити моторич — це явище просто-таки вийняткове.

Приймають до парубоцької громади дуже урочисто, одзначаючи цю подію, як одмінне явище в житті того, кого приймають до парубоцької громади. Звичайно така урочистість одбувається або на-весні, коли починаються польові роботи, або в жнива й косовицю, або нарешті під час Різдвяних свят.

Відбувається приймання так: той, що його має бути прийнято до складу парубоцької громади, приходить на збори парубків, кланяється на всі чотири сторони; його підіймають на руках, співаючи пісень: «Посіяли дівки льон», та ін.¹⁾.

Подекуди (Ольгопільщина, Балтянщина) його садовлять на коня, здебільша на білого, і він проїздить, басує конем, а його вітають оплесками й піснями. Зветься ця урочистість «коронування». Коли воно закінчилось, вкоронований сідає в осередку своїх нових товаришів та частує їх. Дуже влучно підкреслює цей важливий момент коронування акад. Грушевський, вбачаючи в постаті парубка на коні рівноправного члена військового братства — ідею, що яскраво виявилася в тій церемонії, коли садовлять на коня молодого князича під час постригів на знак його переходу з дитинства до повноліття і до военної верстви²⁾.

Отже за члена парубоцької громади може стати тільки той, хто дійшов повних літ і тільки неодружений. Це й є за основну умову, і громада парубоцька, отже, складається тільки з неодружененої повнолітньої молоді. Думку Чубинського наче-б до складу її входять одружені, не стверджують наші спостереження на Поділлі: на запитання-ж про те, чи можлива це річ, довелося чути, що це не може бути, бо одружені мають свій клопіт у своїй власній родині, а парубки допіру мають іще одружитися, заснувати кожен свою власну родину. Одружені, правда, беруть участь у справах господарчих та фінансових парубоцької громади, дають указівки, але до складу ніколи не увіходять.

Отже ми маємо певні умови й певну санкцію вступу до громади — до парубоцького товариства.

¹⁾ Київск. Стар., 1887. XVIII, 769.

²⁾ М. Грушевський. Історія укр. літератури. 1923, т. I, 219—220. Порівн. М. Грушевський, Початки громадянства, стор. 311 і далі.

Звернімось тепер до організації громади, її діяльності і тих функцій, що вона має їх виконувати в умовах селянського життя.

На чолі громади стоїть отаман, або старшина, звичайно — виборний. Зауваження В. Боржковського наче-б отамана не обирають, не стверджують наші власні спостереження; не стверджують його слова самого-ж-таки Боржковського, який зазначає, що старшина або отаман мають бути з найбільш „расторопнихъ, смѣтливыхъ и енергичныхъ парубковъ, когда имъ приходится послужить чѣмъ-либо общему дѣлу“;¹⁾ тут не тільки елемент обрання, але й ті риси, що повинні позначати обраного. Що отамана вибирають, категорично каже Чубинський, який провадив свої спостереження на далеко ширшій простороні України²⁾, ніж Боржковський.

На отамана або голову громади обирають переважно парубка, що належить до заможної родини. Заможність береться на увагу через те, що отамана визнають за особу відповідальну, і тому коли витратить він громадські гроші, то з заможного отамана легше виправити розтрачене. Чубинський теж підкреслює, що коли отаман розтратив громадські гроші, громада має право взяти безкарно навіть його волів і продати їх, щоб поповнити витрачене. Це саме нам пощастило зафіксувати на Могилівщині, Ольгонільщині (Устьє, Бершадь) та Брацлавщині. Додати до цього випадає, що заможність, як вимога, береться на увагу тому, що отаманові доводиться відриватися від справ власного господарства і иноді на довгий час віддаватись громадській справі, яка ставить свої термінові завдання.

Крім отамана обирається підручного — одного або двох; вони вкуні з отаманом становлять президію парубоцької громади — її керівників. Що-до терміну, на який їх обирають, то життя його не встановило точно: або поки вони схочуть, або поки їх схочуть; так фіксувати довелося термін, на який обирають отамана. Звичайно, коли отаман людина здібна й провадить справу гаразд, він є й бажаний.

Ці керівники, що стоять на чолі парубоцької громади, мають за обов'язок тримати порядок, порядкуючи справою. Сама робота їхня полягає от у чому: фінансово-господарче завдання, адміністраційно-судове й етично-моральне. Фінансово-господарчі завдання в тім полягають, щоб: а) збирати грошові внески, пильнуючи, щоб їх своєчасно вносили; б) робити витрати згідно з ухвалами та бажанням громади; в) дбати про збільшення грошового фонду громади. Права керівників громади тут фіскальні: складати з внесків грошовий фонд, дбаючи про його збільшення. Проте дбаючи за це через стягування внесків від тих членів, що одружуються і тому виходять із складу парубоцької громади, громада парубоцька не обмежується внесками: вона вживає ширших заходів — вона бере в оренду поле, оброблює його спільними силами парубків та дівчат: і від цього прибуток збільшує касу парубоцької громади. Що й правда, нам не

¹⁾ Кіев. Стар., 1887, XVIII; 772.

²⁾ Записки Імпер. Р. Г. О. по отд. етнogr., т. II, 1869. стор. 679—680.

пощастило зафіксувати в своїх власних спостереженнях це, як факт; довелося тільки занотовувати спогади про цей факт, як факт з недавнього минулого і до того ще й факт—на думку селян порядний та гарний. Його занотовував Чубинський, як факт (Записки И. Р. Г. О. по отдѣлу этнографії 1869, т. II, стр. 710—711). Проте цей факт свідчить про умови, що складало товариство, про представника, який діяв від імені товариства (*contractus i actor*) і про те, чим забезпечували виконання умов. На превеликий жаль, ми не маємо документів про це, бо умови були усні, хоч і при свідках (на Ольгопільщині і на Вінниччині про це оповідали досить ясно). З повноліттям отже з'єднуються функції, що їх повинні виконувати повнолітні у фінансово-господарчих справах, щоб довести свою правозадатність. Опіріч того, в звязку з повноліттям були спільні розваги: їх характер та остаточна мета являють одно з яскравих побутових явищ сільського життя й селянської молоді зокрема. Розваги ці та гри відбуваються на досвітках, вечерицях, вулицях та музиках, а опіріч того з нагоди святкування окремих свят (Коляда, Різдвяні свята, Велякдень, Юрія, Купала). Спільне під час цих свят та розваг перебування становило спосіб для зближування і нарешті для одружиння.

Організоване більш-менш переведення тих розваг протягом усього часу, коли вони відбувалися протягом того чи іншого сезону, супроводиться заличенням до дівчат, і на цьому терені виникали суперечки, непорозуміння, а іноді то й бійка. Ось тут отаман парубоцької громади й переводив суд. Значно ширші права та функції отамана й керівників громади, як і взагалі, в справах морально-етичних та адміністраційно-судових. Власне кажучи, ці ділянки важко розмежувати, щоб окремо за кожну говорити; морально-етичний елемент проймає всі справи; він становить базу існування самої парубоцької громади, ті взаємини, що повинні бути поміж членів громади, певно та виразно відзначаючи: обопільна пошана, сердечність, добра поведінка один до одного, взагалі сuto-товарицькі стосунки. Коли котрась сторона поскаржиться, отаман з підручн. розглядаєть справу.

Взагалі треба сказати, що суперечки та непорозуміння з приводу заличення звичай надає право остаточно вирішувати отаманові або самому, або за порозумінням з підручними та впливовими членами громади, і тут виявляються не тільки сuto-судові функції отамана, але разом з тим і адміністраційні. Розвязуючи справу й беручи на увагу випадок з його дрібницями за ґрунт, отаман ухвалює вирок. Звичайно таким чином справи закінчуються в межах життя самої громади, відповідними вироками, з обов'язковим мороричем, іноді накладають на винного штраф. Проте бувають випадки, коли справа торкається чести дівки, що її збездечтив парубок; тоді слідство переводить отаман з підручними, а остаточний вирок ухвалює не „Управа“, як каже Чубинський, а сільські сходини, що примушують парубка одружитися з дівчиною, котру він збездечтив. З приводу цього цікаво одзначити, що за одно з важливих завдань парубоцької громади, яке треба виконувати за звичаем в звязку з розвагами — це був догляд за моральністю дівчат свого села, або коли парубоцька громада

складалася з парубків частини села, його кутка – то дівчат цього кутка. Тому парубок або парубки з чужого села могли брати участь у розвагах відновідного села тільки за дозволом та згодою од отамана та підручників, і тільки після відновідних інформацій про наміри та бажання цього парубка (бажає пристати в приймаки, або взяти дівчину на ґрунт до свого села). Могоріч санкціонує дозвіл, і чужий парубок бере участь у розвагах, немов член даної парубоцької громади. Без виконання цих умов чужого парубка не приймають, його просто виганяють (Кіев. Стар. 1896. X, 124). Ми повинні категорично зазначити, як і раніш за це згадували (див. стор. 96), що взагалі справи, які виникали поміж членів парубоцької громади, вирішувано в межах села й до суду, як справи парубоцької громади, вони так що й не доходили. Навіть коли зчинялася бійка, це до суду не доходило. Коли з'ясовується, що бито по заслузі, керівники парубоцької громади ухвалюють такий вирок: «Не роби так, щоб тебе за це били». Чубинський, спиняючи увагу на судових функціях громади, слушно порівнює їх з тими, що за них згадує Ісковська Судова Грамота.

Ми подали нарис життя та діяльності парубоцьких громад на Поділлі, що до певної міри становили відокремлені верстви в сільській громаді. Ми бачили, що вони мали чинність, як певні організації. Про це яскраво свідчить не будь-який статут, зафіксований на письмі, не писані правила, а ті риси побутово-буденного життя, що їх занотовували наші дослідники та й ми сами.

Тимчасом парубоцькі громади, являючи відокремлену верству в громаді сільській, тісно звязані з життям села. Переводячи в життя свої властиві завдання, та прямуючи до своєї мети, парубоцькі громади, яких визнає, легалізує селянська правнича думка, повинні були брати організовано, як товариства, активну участь у житті села. Ця участь їх і являла виконання обов'язків — виконання, в якому полягала їх громадська служба, а повнолітні до неї повинні вже бути здатні, як у тім переконані селяни. Тут ми підходимо до тих функцій парубоцьких громад, що дали ґрунт зближувати їх з братствами й навіть цехами.

Коли уважно розглянемо оті функції громадської служби парубоцьких громад, то в основних своїх рисах вона являтиме три головні ділянки, а саме:

а) Перша, що торкається стосунків села до зовнішніх так-би мовити установ, представників влади і осіб, що не належать до селян. Тут стоїть регулювання стосунків села з місцевою владою, а саме — волостю, старшиною, поліцією; парубоцтво — то виконавчий орган таких постанов, що їх висловлює влада, і через які забезпечується лад сільського життя, а опріч того тих бажань та постанов, що ухвалює сільський сход і має санкціонувати влада. Далі усунення непорозуміння та налагодження стосунків з місцевим поміщиком, або його управителем, складання умов що-до користання села з поміщицької землі, випасів, то-що — теж становить функцію, яку виконувати має парубоцька громада села.

б) Другу ділянку становить питання про налагодження нормального життя в селі — це так-би мовити унутрішнє справування. Вчинки хлонців та й парубків, що викликають догану, незавдоволення, та коли вони взагалі порушують лад спокійного життя,— все це обмірковує громада, а коли вона визнає за потрібне, то сільський сход, і той вже ухвалює вироки. Їх виконує парубоцька громада, своєю участю в покаранні винних сприяючи запропонувати лад на селі.

в) Нарешті третя ділянка — це організація урочистостей у селі: церковних процесій (на Водохреста, освячення води в криницях, обходу ланів на-весні, то-що), святкування храмового дня та інших, що традиційно святкуються в селі, свят; — тут підготовча організація і виконання цілком покладається на парубоцькі громади. Члени їх, беручи безпосередню участь у процесіях (парубки несуть хрести, корогви, а дівчата — дівоцький образ), повинні слідкувати, щоб усе було порядно та гаразд. І за це відповідає перед громадою ціле товариство.

До цього треба додати, що за обов'язок парубоцької громади у складі її членів вважається вітати господарів села (старших людей) з святом Різдва, Новим Роком, колядувати, а подекуди й щедрувати. Звичай колядувати, що до нього закликають хлонців і дівчат, провадиться організовано. За керівника й організатора обирають одного з членів парубоцької громади, що звичайно веде перед у співі; зветься він на той час «березою». Стежити за колядниками, щоб усе йшло гаразд, щоб колядники не билися й не пиячили, його обов'язок. Здобуваючи за колядування продукти (хліб, сало, борошно, крупи, ковбасу, то-що), «береза» частку приділяє на харчі та на те, щоб трактувати колядників, а більшу частину продає. Вторговані гроші, вкупні з зібраними, передає до церкви — на придбання церковних речей (корогов, хрестів, то-що), або на старців, або нарешті на громадські потреби. «Береза» має зробити докладне звідомлення про прибутки й видатки, і на цьому роля його й закінчується.

Шідбиваючи підсумки поданому вище, випадає зазначити, що парубоцькі громади на Поділлі, це не що інше, як товариства, в точному розумінні цього слова; вони являють інститут з своєрідними звичаєво-правними рисами. І справді, вони містять у собі основні елементи товариства. У стародавньому Римі, як відомо, для *societas*, а як каже Соколовський П. С. («Договоръ товарищества по римскому гражданскому праву» вид. р. 1893, стор. 134) «для юридического характера . . . союзовъ (мова мовиться про *societas publicanorum*) важны были два условія: во-первыхъ, казна (*communis arca*), во-вторыхъ *actor sive sindicus*», тоб-то офіційний представник «*per quem quod communiter agi fierique oporteat, agatur fiat*». І в житті парубоцької громади на Поділлі ми бачимо ці самісінські елементи; юридичне значіння їх цілком уґруntовується всією організацією і тими функціями фінансово-господарчими та адміністраційно-громадськими, що їх виявило життя; окрім того, їх просякають морально-

єтичні засади, які тісно переплітаються з усіма чинниками та подіями в їхньому житті. Виходячи з поданого в нас матеріалу, ми можемо говорити, як за *contractus*, що становить властивість кожного товариства в його діяльності, так і за представників (*actores*) його. Можемо вбачати також в житті парубоцької громади виявлення тих рис, що певною мірою характеризують їх, як такий інститут, що його права визнає сільська людність та прагне його вимоги задоволити, дак зате й накладає низку повинностів з відповідальністю на цілу громаду.

Коли-б ми підійшли до розгляду парубоцької громади з встановленого безперечного в науці погляду, а саме: що мету усяких корпорацій в Римі, спочатку, як їх засновано, застосувано до права публічного, до життя політичного та релігійного (M o m s e n: «De Collegiis et sodalicis Romanorum». Kiliae. 1844, pag. 39, Dirksen: «Historische Bemerkungen über den Zustand der juristischen Personen nach Römischen Recht». Суворовъ: «Объ періодическихъ лицахъ по римскому праву». Ярославль, 1892), то в громадській службі парубоцьких громад та повинностях їхніх, ми повинні були-б помітити звязок з життям релігійним і громадським, а в межах життя села, могли-б зазначити що-до парубоцьких громад і риси права публічного. З другого боку основна мета — нормальні стосунки між сільською молоддю, їх регулювання і підготова під час перебування в громаді, як певній організації, до одруження, викриває цілу низку звичаїв, що становлять інтимну й основну рису життя парубоцьких товариств, як в їх цілому, так і що-до змагань, вдачі та бажань кожного з членів окремо. Оци низку звичаїв, що їх виконують, об'єднує одна провідна ідея — громадське визнання повноліття членів, що ввіходять до складу парубоцьких громад на Поділлі. Цікаво тут одзначити, що народний звичай утворює ніби-то на те, щоб перевести цю ідею — інститут парубоцьких громад, — для яких життя виробило певні умови вступу, організації та діяльності, певне коло прав та обов'язків його членів. У формі звичаєво-правного інституту саме життя утворює ґрунт для виявлення правозадатності, надаючи її певним членам громади, що вступають до цього інституту. Функції діяльности, за які ми вище згадали, цілком яскраво повинні виявляти цю правозадатність, а так само ініціативу та самостійність членів цієї організації. Організація ця тісно звязується з родиною, і не стільки сама громада в її цілому, скільки окремі її члени, що є одночасно з тим і члени — кожен своєї окремої родини. Проте ї парубоцька громада в цілому являє відповідний чинник, впливаючи на ті чи інші вчинки, як окремого члена, так і тої родини, до якої цей член належить. І цю інтимну рису визнає сама людність, як визнає вона і саме існування парубоцької громади.

Сполучення цих інтимних елементів з елементами громадськими та фінансово-господарчими і становить ту своєрідність парубоцьких громад, як товариств, на яку ми вже звернули увагу.

Оця своєрідність викриває нам динаміку сільського життя, що не вкладається в певні шаблони, в одзначені рамці. Ми маємо тут формулу певних звичаєво-юридичних стосунків; ми з другого боку маємо і побутові риси. Сама формула через постійний та тісний зв'язок її з життям не стала суха. Життєвий зміст пройняв цю формулу, на якій виробило саме життя ті мережі, що становлять розглядуваний інститут однаково цікавим і для етнографа, і для правника, а рухливість життя вимагає фіксувати ці мережі, як видатне та типове явище народного правопізнання і разом з тим, як наслідок колективного витвору¹⁾.

В'ячеслав Камінський.

---

¹⁾ Коли статтю цю було здано до друку, вийшов 3-й вип. Збірника: «Первісне громадянство та його пережитки», де вміщено цікаву статтю Ф. Я. Савченка: «Парубоцькі та дівоцькі громади на Україні» (85 — 72). Тому у наш огляд літератури на превеликий жаль вона не ввійшла.